

Uvod

U aktuelnom trenutku na starom kontinentu ne postoji zemlja koju ne odlikuju multietničnost, multilingvalnost i multikulturalnost, odnosno kulturni diverzitet u najširem mogućem smislu. Ovakvo stanje stvari uslovljeno je savremenim trendovima koji iziskuju saradnju između država i diktiraju intenzivne migracione procese, ali i stalnu razmenu ideja, kulturnih sadržaja i vrednosti. Nesporno je da se na dosegnutom nivou civilizacijskog razvoja preplitanje mnoštva kultura na jednom prostoru smatra za preimućstvo i dragoceni resurs za dalji progres čovečanstva. Ipak, navedeno ne potire činjenicu da kulturalna različitost iziskuje prilagođavanja kako bi pripadnici različitih rasa, nacija, vera, ali i drugih manjinskih grupa, zaista ostvarili svoja prava i uživali slobode koje pripadaju svakom građaninu bez obzira na lična svojstva, poreklo i materijalne prilike. Stoga multikulturalnost zahteva i kompleksna prilagođavanja normativnog okvira unutar koga treba predvideti mehanizme za ostvarivanje pune ravnopravnosti bez obzira na individualne odlike. Prilagođavanja normativnog okvira vrše se na univerzalnom, evropskom i nacionalnom nivou, pri čemu taj proces neprekidno traje već nekoliko decenija i ne uočava se njegov kraj s obzirom na nove i sve složenije potrebe koja donosi svakodnevnica. Ekonomske krize, ratovi i tehnološki progres kontinuirano stavljaju pred pravni sistem dodatne zahteve, iziskujući stalne promene, ali i razvijanje novih paradigmi usaglašenih sa aktuelnim trenutkom. U pravnoj analizi koja sledi fokus je na pravnim dokumentima koji podstiču i neguju kulturni diverzitet unutar tri sektora ključna za ostvarivanje ljudskih prava. U pitanju su sektori obrazovanja, omladinskog rada i socijalne zaštite.

Dokumenti organizacije Ujedinjenih Nacija -socijalna zaštita i pravo na obrazovanje

Pregled međunarodnih dokumenata započinjemo sumarnom analizom dokumenata donetih od strane Ujedinjenih nacija kao najznačajnije univerzalne organizacije današnjice. Naime, period nakon Drugog svetskog rata odlikuje osnivanje Ujedinjenih nacija kao međunarodne organizacije koja, osim očuvanja mira u svetu i međunarodne saradnje, pledira za poštovanje ljudskih prava u najširem mogućem smislu.

Ostvarivanje bilo koje grupe ljudskih prava počiva na uvažavanju pretpostavke da su svi ljudi jednaki, te da uživaju pravo na poštovanje ličnog dostojanstva i uvažavanje individualnosti. Otuda je čitav sistem ljudskih prava baziran na punom uvažavanju individualnih različitosti svakog ljudskog bića koje ne smeju biti prepreka za realizovanje prava i za uživanje sloboda. I pored toga, Ujedinjene nacije prepoznaju faktičku neravnopravnost pripadnika pojedinih grupa, te donose dokumente kojima izričito zabranjuju svaki vid diskriminacije i kojima plediraju za iskorenjivanje rasne, rodne i svake druge diskriminacije.

Sledeći dokumenti su prepoznati kao najrelevantniji:

- ◆ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948
- ◆ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 1966
- ◆ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim, 1966
- ◆ Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, 1965
- ◆ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, 2016
- ◆ Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD), 2006
- ◆ Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju, 1960
- ◆ Smernice za interkulturalno obrazovanje UNESCO-a, 2006
- ◆ Konvencija UN o pravima deteta, 1989
- ◆ Univerzalna deklaracija o kulturalnoj različitosti, 2001
- ◆ Agenda UN za održivi razvoj do 2030. godine, 2015

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UN, 1948) počiva na neprikosnovenom postulatu da se sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i ljudskim pravima.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (UN, 1966), Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Službeni list SFRJ, br. 7/1971-73, utvrđuje da će se zakonom zabraniti svako zagovaranje nacionalne, rasne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje. Pakt obavezuje države ugovornice da obezbede jednaka prava za žene i za muškarce. Predviđeno je da ograničavanje prava u izvanrednim okolnostima javne opasnosti ne može poprimiti ekstenzivne razmere, kao i da limitiranje u pravima i slobodama ne sme biti bazirano na diskriminatornim osnovama, odnosno na rasi, boji, polu, jeziku, veroispovesti ili društvenom poreklu.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (UN, 1966), Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Službeni list SFRJ, br. 7/1971-88, garantuje ostvarivanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava bez ikakve diskriminacije u pogledu rase, boje, pola, jezika, vere, političkog ili drugog ubeđenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovnog stanja, rođenja ili svakog drugog stanja (čl. 2).

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (UN, 1965), Zakon o ratifikaciji Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Službeni list SFRJ, br. 31/67, proklamuje zabranu svakog oblika rasne diskriminacije i propagiranja rasne diskriminacije kao poželjnog ili prihvatljivog ponašanja. Države potpisnice se obavezuju, da shodno realno postojećim potrebama, u socijalnoj, ekonomskoj, kulturnoj i ostalim oblastima, preduzmu posebne i konkretne mere za osiguranje razvoja ili zaštite određenih rasnih grupa ili pojedinaca koji pripadaju ovim grupama, a u svrhu punog ostvarenja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Mere ne mogu imati za rezultat održavanje nejednakih ili različitih prava za različite rasne grupe, nakon se postignu ciljevi zbog kojih su ove mere prvobitno bile poduzete.

Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (UN, 1979), Zakon o ratifikaciji konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Međunarodni ugovori. Službeni list SFRJ. br. 11/81, obavezuje države da preduzmu, između ostalog, primerene mere kako bi se iskorenili neprihvatljivi društveni obrasci u pogledu ponašanja muškaraca i žena, te kako bi se otklonile predrasude, kao svi tradicionalni običaji i prakse zasnovani na shvatanju o inferiornosti ili superiornosti jednog ili drugog pola, odnosno ustaljenim očekivanjama o ulogama muškaraca i žena. Mere treba primeniti i u cilju reformisanja porodičnog vaspitanja tako da ono obuhvati adekvatno shvatanje materinstva kao društvene funkcije i uvažavanje zajedničke odgovornosti muškaraca i žena u podizanju i razvoju dece, podrazumevajući da se u svim slučajevima mora voditi računa o interesima deteta na prvom mestu. Bitan činilac u suzbijanju diskriminacije žena jeste obrazovni system, usled čega su države obavezne da preduzmu mere radi otklanjanja diskriminacije žena, te da bi im obezbedile jednaka prava kao i muškarcima u pogledu obrazovanja, a posebno: jednake uslove u pogledu karijere i profesionalnog usmeravanja; u pogledu mogućnosti za učenje i sticanje diploma u obrazovnim ustanovama svih kategorija, kako u seoskim tako i u gradskim sredinama; dostupnost jednakih nastavnih programa; otklanjanje tradicionalnog shvatanja o ulogama muškaraca i žena na svim stepenima i u svim oblicima obrazovanja podsticanjem stvaranja mešovitih odeljenja i revizijom udžbenika i školskih programa i prilagođavanjem nastavnih metoda; smanjenje stope napuštanja škole od strane devojčica i žena i tome slično.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (UN, 2006) zabranjuje svaki vid diskriminacije osoba sa invaliditetom i pledira za njihovu punu ravnopravnost. Načela na kojima se bazira položaj osoba sa invaliditetom jesu: poštovanje dostojanstva, uvažavanje ličnih sposobnosti i nezavisnosti osoba sa invaliditetom, puna društvena uključenost, uvažavanje razlika i prihvatanje osoba sa invaliditetom kao inherentnog segmenta ljudske raznolikosti; dostupnost svih resursa, ravnopravnost žena i muškaraca i uvažavanje razvojnih sposobnosti dece sa invaliditetom.

Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju (UNESCO, 1960) u preambuli osuđuje svaki oblik diskriminacije u vaspitanju i obrazovanju ističući nužnost promovisanja jednakosti u pogledu vaspitno-obrazovnih mogućnosti i dostupnosti svih nivoa obrazovanja. Ipak, čl.2 konvencije podržava osnivanje zasebnih ustanova u cilju obrazovanja pripadnika različitih polova, odnosno osnivanje posebnih ustanova iz verskih ili jezičkih razloga, ali samo ukoliko je pohađanje takih ustanova bazirano na dobrovoljnosti i ukoliko one nisu ustrojene shodno diskriminatorским merilima. Neophodno je da obrazovanje bude dostupno svima bez administrativnih barijera, a da osnovno školovanje bude obavezno i besplatno za sve. Države se obavezuju da podstiču obrazovanje osoba bez stečenog osnovnog obrazovanja ili sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem, te da omoguće nastavak obrazovanja u skladu sa individualnim osobinama učenika. Posebno je značajan čl. 5 kojim se države obavezuju da obrazovanje bude usmereno na puni razvoj ličnosti i osnaživanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, te da promovišu razumevanje, toleranciju i prijateljstvo među narodima, rasnim i verskim grupama. Dalje, građanima se garantuje pravo da obrazuju decu u ustanovama koje uvažavaju njihova lična uverenja, pri čemu se niko ne može primorati na versko obrazovanje koje je u suprotnosti sa njegovim ličnim ubeđenjima.

Konačno, pripadnicima nacionalnih manjina garantuje se pravo da pohađaju posebne ustanove i da uče na jezicima nacionalnih manjina, pri čemu navedeno ne sme da onemogućava pripadnike nacionalnih manjina da razumeju jezik većinske grupe i da aktivno učestvuju u društvenom životu zajednice kao celine. Takođe, ukoliko se obrazuju posebne ustanove za pripadnike nacionalnih manjina, nastavni program u takvim ustanovama ne može biti baziran na nižim standardima u odnosu na obrazovne ustanove koje pohađa većinska populacija, dok pohađanje takvih ustanova mora biti dobrovoljno.

Smernice za interkulturalno obrazovanje UNESCO-a (2006) baziraju se na postulatu da multikulturalizam označava kulturni diverzitet kao osnovnu odliku ljudskog društva, dok interkulturalnost podrazumeva dinamičan koncept koji se odnosi na većito promenljive odnose između pripadnika različitih kulturnih grupa koji mogu sadržati i jedinstvenu kulturnu ekspresiju kroz dijalog i međusobno poštovanje. Dokument sadrži tri osnovne smernice, pri čemu prva smernica predviđa da je interkulturalno obrazovanje obrazovanje koje uvažava kulturalni identitet učenika, i to tako što pruža kulturalno odgovarajuće i kvalitetno obrazovanje za svakog pojedinca. Shodno drugoj smernici interkulturalno obrazovanje obezbeđuje svim učenicima kulturalne veštine i znanja kako bi postali aktivni i odgovorni građani društva. Treća smernica predviđa da interkulturalno obrazovanje pruža znanja, stavove i veštine koji će omogućiti da učenici razvijaju poštovanje, saradnju i razumevanje među individuama, ali i među etničkim, socijalnim i kulturnim grupama i nacijama.

Konvencija UN o pravima deteta (1989), Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravima deteta, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97, predstavlja dokument koji na sveobuhvatan način definiše minimalne standarde i mehanizme zaštite u svim oblastima značajnim za razvoj i ostvarivanje prava maloletnih lica. Konvencija obavezuje strane ugovornice da obezbede ostvarivanje i zaštitu prava svakog deteta bez ikakve diskriminacije, odnosno bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, veroispovest... ili drugi status deteta, njegovog roditelja ili zakonskog staratelja (čl. 2).

Opšti komentar Komiteta UN za prava deteta (broj 9, 2006) o pravima dece sa smetnjama u razvoju, između ostalog, naglašava nužnost obezbeđivanja posebne zaštite za devojčice sa smetnjama u razvoju. U komentaru se ističe da deca sa smetnjama u razvoju neretko bivaju višestruko diskriminisana, s obzirom da se problemi ove dece usložnjavaju ukoliko žive u ruralnim sredinama ili ukoliko su slabog materijalnog stanja. Takođe, izolovanje ove dece od društvenih tokova otežava njihovo uključivanje u formalni sistem obrazovanja, što potom otežava ili čak onemogućava njihovo zapošljavanje i dodatno pojačava socijalnu isključenost. Stoga države imaju posebne obaveze prema deci sa smetnjama u razvoju i sa posebnom pažnjom se moraju brinuti o njihovoj ravnopravnosti. Naglašena je nužnost kooperacije između različitih sektora kako bi deca sa smetnjama u razvoju ostvarila sva svoja prava, ne ograničavajući se pri tome tek na prava iz oblasti usko shvaćene socijalne zaštite. Uočava se da je sistem pružanja podrške deci sa smetnjama u razvoju često dezintegrisan što otežava položaj deteta, dovodeći ga u situaciju da se više puta obraća različitim službama povodom ostvarivanja srodnih oblika zaštite. Države treba da pruže podršku civilnom sektoru u oblasti

zaštite dece sa smetnjama u razvoju, te da organizuju edukativne kampanje radi podizanja nivoa svesti o nužnosti punog uvažavanja prava ove dece.

U komentaru se insistira na tome da uvek treba naglašavati da deca sa smetnjama u razvoju polažu prava na status izjednačen sa statusom sve ostale dece. Dalje, ne samo da deca sa smetnjama u razvoju imaju pravo da pohađaju školu, već obrazovni proces mora biti takav da podstiče njihov razvoj i puno ostvarenje ličnih talenata, te mentalnih i fizičkih potencijala. Stoga treba modifikovati nastavnu praksu i obučiti nastavnike u redovnim školama kako bi na najbolji mogući način podsticali razvoj ove dece. Pri tome, svako dete sa smetnjama u razvoju ima pravo da se prema njemu primenjuje individualizovani pristup kako bi razvilo veštine komunikacije, verbalne kapacitete, sposobnost za interakciju i sposobnost rešavanja različitih problema. Lica koja rade sa decom moraju pratiti progres deteta, kao i načine na koje ono verbalno i emocionalno komunicira, a kako bi pružili najbolju moguću podršku dečijem razvoju.

Obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju mora biti orijentisano ka razvijanju inkluzivnog obrazovanja unutar standardnog sistema obrazovanja, što ne znači da će se zanemariti potrebe one dece koja ipak ne mogu pohađati ustanove u kojima se obrazuju sva ostala deca. Naime, opšti sistem obrazovanja treba da teži tome da uključi decu sa smetnjama u razvoju, umesto da ih a priori izdvaja u posebne ustanove, te, ukoliko je to potrebno, uključivanje u opšti sistem može podrazumevati specifične mere podrške. Ipak, Komitet za prava deteta ne negira faktičko stanje u kome nisu sve države u mogućnosti da u dogledno vreme pređu na inkluzivni sistem obrazovanja, usled postojećih ograničenja i nedovoljnih resursa. U vezi sa navedenim treba imati u vidu da inkluzija ne podrazumeva samo participiranje dece sa smetnjama u razvoju u opštem obrazovnom sistemu. Naprotiv, inkluzivno obrazovanje podrazumeva sistem vrednosti, principa i praksi koje obezbeđuju efektivno i kvalitetno obrazovanje za sve učenike prepoznajući njihove veoma različite lične i socijalne predispozicije. Otuda sistem pre svega treba da prepoznaje različitosti učenika. Tako i inkluzija može da podrazumeva uključivanje učenika sa smetnjama u razvoju u standardna odeljenja ili pak formiranje posebnih odeljenja u standardnim školama, odnosno održavanje standardnog nastavnog procesa ili nastavnog procesa sa posebnim segmentima specijalnog obrazovanja. Ključno je da se inkluzija ne poistoveti sa prostim uključivanjem učenika sa smetnjama u razvoju u standardne škole, bez uvida u potrebe koje oni mogu imati. Nužno je posebno obučavanje nastavnika i drugog školskog osoblja, kako bi zaista bilo osposobljeno da razvija sistem inkluzivnog obrazovanja.

Univerzalna deklaracija o kulturalnoj različitosti (UN, 2001) Universal Declaration on Cultural Diversity Adopted by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization at its thirty-first session on 2 November 2001 počiva na pretpostavci da uvažavanje kulturalne različitosti zapravo podstiče i uvećava mogućnosti za lični razvoj svih lica, i to ne samo u ekonomskom smislu, već i na planu ličnog i duhovnog razvoja svakog pojedinca.

Agenda UN za održivi razvoj do 2030. godine stupila je na snagu 2016. godine, te propagira intenzivno angažovanje država na iskorenjivanju siromaštva, ostvarivanju pune jednakosti i savlađivanju problema koje donose klimatske promene. Inače

se prilikom koncipiranja Agende vodilo računa da budu zastupljeni stavovi što većeg broja pripadnika različitih grupa poput: žena, starijih građana, mladih, stanovnika ruralnih sredina, pripadnika LGBTI populacije, Roma i drugih. Tek neki od 17 ciljeva predviđenih agendom jesu: kvalitetno obrazovanje-koje podrazumeva obezbeđivanje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja i promovisanje mogućnosti celoživotnog učenja; rodna ravnopravnost-koja iziskuje postizanje suštinske rodne ravnopravnosti i osnaživanje žena i devojčica u najširem mogućem smislu; mir, pravda i snažne institucije-što obuhvata promovisanje miroljubivog i inkluzivnog društva, obezbeđivanje pristupa pravdi za sve i izgradnja efikasnih i pouzdanih institucija na svim nivoima.

Dokumenti Saveta Evrope

Savet Evrope predstavlja organizaciju koja se zalaže za poštovanje ljudskih prava, demokratskih vrednosti i za vladavinu prava, pri čemu je poštovanje kulturalne različitosti jedan od kamena temeljaca na kojima se u prošlosti gradila Evropa i koji mora ostati čvrsto uzidan u njenim temeljima. U nastavku sledi pregled dokumenata značajnih za sektor socijalne zaštite i omladinski rad, a potom i pregled dokumenata koji se odnose na ostvarivanje prava na obrazovanje.

Sledeći dokumenti su izdvojeni kao najznačajniji:

- ◆ Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, 1950
- ◆ Revidirana evropska socijalna povelja, 1996
- ◆ Evropska kulturna konvencija, 1954
- ◆ Deklaracija o interkulturalnom obrazovanju u novom evropskom kontekstu, 2003
- ◆ Povelja Saveta Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava, 2010
- ◆ ECRI General Policy Recommendation N°1 on combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance (ECRI, 1996)
- ◆ Preporuka br.10 ECRI u pogledu opšte politike o suzbijanju rasizma i rasne diskriminacije u i kroz školsko obrazovanje, CRI(2007)
- ◆ Konvencija o učešću stranaca u javnom životu lokalne zajednice, 1992
- ◆ Okvirna konvencija o zaštiti prava nacionalnih manjina, 1995
- ◆ Preporuka Saveta ministara državama članicama o „govoru mržnje“, 1997
- ◆ Preporuka Saveta ministara o obrazovanju Roma i putnika u Evropi imajući u vidu smernice uključene u Beli papiri interkulturalnog dijaloga, 2008
- ◆ Preporuka Saveta ministara o interkulturalnom dijalogu i slici o drugima u podučavanju istorije, 2011
- ◆ Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima, 1992